

ΝΙΚΟΛΑΟΣ ΠΑΠΑΖΑΡΚΑΔΑΣ

Ὁ οἶκος τοῦ τριηράρχου Ἀρχεδήμου καὶ ὁ δῆμος τῶν Αὐριδῶν: παρατηρήσεις σὲ ἓνα νέο ἀττικὸ ἐπιτύμβιο μνημεῖο

Τὸ 2009 μεταξὺ ἄλλων ἀρχαιοτήτων ἐντοπίστηκε στὴ λεωφόρο Σχιστοῦ, περίπου 1 χλμ. ἀπὸ τὸ ὁμώνυμο νεκροταφεῖο, σὲ περιοχὴ τοῦ δήμου Περάματος, ἐνεπίγραφη ἐπιτύμβια στήλη. Τὸ μνημεῖο δημοσίευσε ἡ ἀρχαιολόγος τῆς τότε ΚΣΤ΄ Ἐφορείας Προϊστορικών καὶ Κλασικῶν Ἀρχαιοτήτων κ. Πετριτάκη.¹ Ἡ ἐπιγραφή ὑπέπεσε στὴν ἀντίληψή μου κατὰ τὴν ἀποδελτίωση τοῦ *Ἀρχαιολογικοῦ Δελτίου* στὰ πλαίσια τῆς ἐργασίας μου γιὰ τὸ *Supplementum Epigraphicum Graecum (SEG)*. Παρὰ τὴ σημασία τῆς ἡ ἐπιγραφή φαίνεται νὰ ἔχει διαφύγει τὴν προσοχὴ τῶν σύγχρονων μελετητῶν. Στὸ ἀνὰ χεῖρας σημεῖωμα παρέχω μερικὲς προσωπογραφικὲς καὶ τοπογραφικὲς παρατηρήσεις. Πρὸς διευκόλυνση τῶν ἀναγνωστῶν ἀντιγράφω ἐπακριβῶς τὴν ἀναφορὰ τῆς πρώτης ἐκδότριας:

«Δύο συναρμοζόμενα τμήματα μαρμάρινης ἐπιτύμβιας στήλης τοῦ 5ου αἰ. π.Χ. (αριθμ. Μουσείου Πειραιᾶ 9333α-β). Τὸ σωζόμενο συνολικὸ ὕψος τῆς στήλης εἶναι 3,56, τὸ πλάτος 0,55 καὶ τὸ πάχος 0,20μ. Σῶζεται ἓνα σπάρραγμα τοῦ ἀνθεμίου ἀπὸ τὴν ἀνθεμωτὴ ἐπίστεψή τῆς, καθὼς καὶ ὁ ὀρθογώνιος κανὼν. Ἡ στήλη, φθαρμένη καὶ με πολλὰ ἀποκρούσεις, στὸ ἀνω μέρος στὴν πρόσθια ὄψη, κάτω ἀπὸ τὰ ἴχνη δύο ἀποκρουσθέντων ροδάκων, φέρει τὴν ἐξάστιχη ἐπιγραφή:

[Ἀρχ]έδημος
Ἀρχίππου
[.]υρίδης
[Ἄ]ρχιππος
5 [Ἀ]ρχεδήμου
[.]υρίδης.»

Δυστυχῶς ἡ δημοσίευση τῆς ἐπιγραφῆς δὲν συνοδεύεται ἀπὸ φωτογραφία. Ὡς ἐκ τούτου στὴν ἀνάλυσή μου στηρίζομαι στὰ ὅσα περιέχει τὸ λιτὸ σημεῖωμα τῆς ἐκδότριας. Ἀπὸ τὴν περιγραφή τῆς στήλης στὸ *Ἀρχαιολογικὸν Δελτίον*, γίνεται σαφὲς ὅτι πρόκειται γιὰ τὸν γνωστὸ

Γιὰ τὴν βοήθειά τους εὐχαριστῶ τὸν Sylvian Fachard, τὴν Μύρινα Καλαϊτζή καὶ κυρίως τὸν Ἄγγελο Ματθαίου, ὁ ὁποῖος διάβασε προσεκτικῶς τὸ ἄρθρο στὴν τελικὴ του μορφή. Εὐχαριστίες ὀφείλω καὶ στὴν Ἑλένα Ζαββοῦ καὶ τοὺς ἄλλους φίλους ἐκδότες τοῦ *Γραμματεῖου*, γιὰ τὴν ἀποδοχὴ τοῦ ἄρθρου μου καὶ γιὰ τὶς παρατηρήσεις τους.

1. Μ. Πετριτάκη, “Πέραμα”, *Ἀρχ. Δελτ.* 64 (2009) Χρονικὰ Β΄1 [2014], 261.

τύπο στήλης με άνθεωτη επίστεψη και ανάγλυφους ρόδακες.² Ο τύπος πρωτοεμφανίστηκε στα τέλη του 5ου π.Χ. αι.³ και υπήρξε ιδιαίτερος δημοφιλής καθόλον τὸν 4ο π.Χ. αι. μέχρι τὴ νομοθετικὴ μεταρρύθμιση τοῦ Δημητρίου Φαληρέως πὸν ἔθεσε τέρμα στὰ μεγάλα ἐπιτύμβια μνημεία. Τὸ ὕψος τῆς στήλης, ὅπως αὐτὸ δίδεται ἀπὸ τὴν ἐκδότρια, εἶναι ἐντυπωσιακὸ, ἄνω τῶν τριάμισι μέτρων. Πρόκειται προφανέστατα γιὰ μεγαλειώδες μνημείο, πὸν ὑποδηλώνει πλούσια οἰκογένεια.⁴

Ἀπὸ ἐπιγραφικῆς ἀπόψεως παρατηροῦμε ὅτι, σύμφωνα τουλάχιστον μὲ τὴ μεταγραφή τῆς ἐκδότριας, ἡ ἐπιγραφή εἶχε χαραχθεῖ στὸ ἰωνικὸ ἀλφάβητο, τὸ ὁποῖο ἐπίσημως εἰσήχθη στὴν Ἀθήνα τὸ 403/2 π.Χ., ἂν καί, εἰδικῶς στὶς ἐπιτύμβιες ἐπιγραφές, χρησιμοποιήθηκε κάπως νωρίτερα. Τὸ κυριότερον, οἱ δύο καταλήξεις γενικῆς (στ. 2 καὶ 5) δηλώνονται μὲ τὸ γράφημα ΟΥ, στοιχεῖο πὸν γενικῶς θεωρεῖται ἔνδειξις σχετικῶς προχωρημένης χρονολόγησής ἐντὸς τοῦ 4ου π.Χ. αι.⁵ Οἱ ἐπιγραφικὲς καὶ μορφολογικὲς ἐνδείξεις κάνουν ἐπομένως πιθανότερη τὴ χρονολόγησι τοῦ μνημείου στὸν 4ο καὶ ὄχι στὸν 5ο π.Χ. αἰῶνα, πὸν πρότεινε ἡ ἐκδότρια. Μὲ τὶς χρονολογικὲς αὐτὲς ἐνδείξεις ταιριάζουν καὶ τὰ στοιχεῖα πὸν παρέχει ἡ κάτωθι προσωπογραφικὴ ἀνάλυσις.

Στὸν στ. 1 τὸ ὄνομα τοῦ νεκροῦ θὰ μπορούσε θεωρητικῶς νὰ συμπληρωθεῖ καὶ ὡς [Χαιρ]έδημος, [Μεν]έδημος, [Σθεν]έδημος, ἐκ τῶν ὁποίων μόνον τὸ πρῶτο ὄνομα μαρτυρεῖται στὴν Ἀττικῆ.⁶ Εἶναι πάντως πλέον ἢ βέβαιον ὅτι ἡ ἐκδότρια ἀποκατέστησε, εὐλόγως, τὸ ὄνομα [Ἀρχ]έδημος βάσει τοῦ πατρωνύμου τοῦ δευτέρου νεκροῦ (στ. 5).

Ἀσυμπλήρωτοι ἀφέθησαν μόνον οἱ στ. 3 καὶ 6, πὸν κατὰ τὰ εἰωθότα στὶς ἀττικὲς ἐπιτύμβιες ἐπιγραφές, θὰ δήλωναν τὸ ἐθνικὸ ἢ τὸ δημοτικὸ τῶν νεκρῶν. Ἀπλὴ ματιὰ στὶς βασικὲς προσωπογραφικὲς βάσεις δεδομένων Ἀθηναίων καταδεικνύει ὅτι στοὺς στίχους 3 καὶ 6 πρέπει νὰ ἀναγνωρισθεῖ τὸ δημοτικὸ [Α]ύριδης. Ἡ ἐπιγραφή, ἐπομένως, πρέπει νὰ συμπληρωθεῖ ὡς ἐξῆς:

[Ἀρχ]έδημος
Ἀρχίππου
[Α]ύριδης.
[Ἄ]ρχιππος
5 [Ἀ]ρχεδήμου
[Α]ύριδης.

2. Πρόκειται γιὰ τὸν ἀποκαλούμενο στὴ γερμανικὴ βιβλιογραφία τύπο τῆς «Palmettenstele mit zwei Rosetten»: βλ. F. Hildebrandt, *Die attischen Namenstelen. Untersuchungen zu Stelen des 5. Und 4. Jahrhunderts v. Chr.*, Berlin 2006, 238-307.

3. Βλ. F. Hildebrandt, ὅ.π. (σημ. 2), 136, 296, no. 145 (περίπου 410-400 π.Χ.): 243-244, no. 58 (περίπου 400 π.Χ.): 282, no. 125 (περίπου 400 π.Χ.).

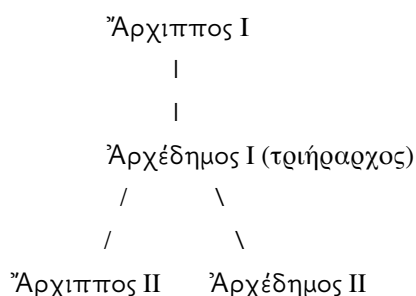
4. Χάριν συγκρίσεως, ἡ τοῦ αὐτοῦ τύπου στήλη τοῦ Λυσίου Λυσανίου Θεορικίου, ἀδελφοῦ τοῦ γνωστοῦ ἱππέως Δεξιλέω, ἔχει ὕψος 2,41 μ.: βλ. F. Hildebrandt, ὅ.π. (σημ. 2), 243-244, no. 58. Συγκρίσιμου μεγέθους εἶναι μόνον ἡ στήλη τοῦ Ἀθηνοδώρου ἀπὸ τὸν Ῥαμνούντα, πὸν ἔχει ὕψος 3,39 μ.: πρβλ. Β. Πετράκος, *Ὁ δήμος τοῦ Ῥαμνούντος II*, Ἀθήνα 1999, ἀρ. 211 καὶ F. Hildebrandt, ὅ.π. (σημ. 2), 261-262, no. 90.

5. Βλ. L. Threatte, *The Grammar of Attic Inscriptions. I: Phonology*, Berlin and New York 1980, 238-256, ὁ ὁποῖος ὡστόσο παρέχει καὶ κάποια σπάνια παραδείγματα τοῦ γραφήματος πὸν χρονολογοῦνται τὸν 5ο αι. π.Χ. Ἡ ὀρθογραφία ἐπομένως τῆς νέας ἐπιγραφῆς ἀποτελεῖ χρονολογικὴ ἔνδειξις καὶ ὄχι ἀπόδειξις.

6. Πρβλ. S. G. Byrne, *Athenian Onomasticon*, s.v. Χαῖρέδημος. Τὰ ὀνόματα Μενέδημος καὶ Σθενέδημος μαρτυροῦνται στὴ Βοιωτία, ἀλλὰ ὄχι στὴν Ἀττικῆ.

Ὁ οἶκος τοῦ τριηράρχου Ἀρχεδήμου καὶ ὁ δῆμος τῶν Αὐριδῶν:
παρατηρήσεις σὲ ἓνα νέο ἀττικὸ ἐπιτύμβιο μνημεῖο

Ἀρχεδήμους ἀπὸ τὸ μικρὸ δῆμο τῶν Αὐριδῶν γνωρίζαμε ἤδη δύο. Ὁ πρῶτος, ἀγνώστου πατρωνύμου, εἶχε ἀναλάβει τριηραρχία τὸ 377/6 π.Χ.⁷ Ὁ δεύτερος εἰκάζεται πὼς ἦταν υἱὸς τοῦ πρῶτου· μαρτυρεῖται ὡς ἐγγυητὴς σὲ μίσθωση ἱερᾶς περιουσίας τὸ 343/2 π.Χ.⁸ Εἶναι σαφὲς ὅτι τὸ ὑπὸ ἐξέταση μνημεῖο ἀνήκε στὴ συγκεκριμένη πλούσια οἰκογένεια,⁹ κάτι ποῦ ἀρμόζει καὶ μὲ τις ἐξαιρετικὰ μεγάλες διαστάσεις του. Εἶναι μάλιστα θελκτικὸ νὰ ταυτίσουμε τὸν νεκρὸ τῶν στ. 1-3 μὲ τὸν τριηραρχο Ἀρχέδημον. Σὲ αὐτὴ τὴν περίπτωση ἡ ἐπιγραφή ἔπεται χρονολογικῶς τοῦ ἔτους τῆς μαρτυρημένης τριηραρχίας τοῦ Ἀρχεδήμου, ἦτοι τοῦ 377/6 π.Χ. Συγκεφαλαιωτικῶς προτείνω τὸ κάτωθι στέμμα γιὰ τὸν μικρὸ, ἀλλὰ οἰκονομικῶς εὖρωστο, αὐτὸν οἶκον:

Ὁ μικρὸς δῆμος τῶν Αὐριδῶν παραμένει ἕως σήμερα ἀταύτιστος.¹⁰ Ἐφόσον ὁ Ἀρχέδημος καὶ ὁ Ἀρχιππος εἶχαν ταφεῖ στὶς πατρογονικὲς τους ἐστίες, στὴν ἐπικράτεια δηλαδὴ τῶν Αὐριδῶν, τὸ ἐπιτύμβιο μνημεῖο τους θὰ μπορούσε νὰ ἀποτελέσει πολύτιμη ἔνδειξη γιὰ τὸν ἐντοπισμὸ τοῦ δήμου. Δυστυχῶς, ἡ σημασία τοῦ νέου μνημείου ὡς πηγῆς τοπογραφικῶν πληροφοριῶν αἰρεται σὲ μεγάλο βαθμὸ λόγω τῆς ἀσάφειας σχετικὰ μὲ τις συνθήκες εὐρέσεώς του. Κατὰ τὴν ἐκδότρια βρέθηκε σὲ χωρὸ ἀπόθεσης ὑλικῶν.¹¹ Ὡς ἐκ τούτου, τὸ θεωρῶ πιθανό, ἀλλὰ, τὸ τονίζω, καθόλου βέβαιο, ὅτι ὁ λίθος εἶχε στηθεῖ κοντὰ στὸ σημεῖο περισυλλογῆς του ἀπὸ τοὺς ἀρχαιολόγους τῆς ἀρμόδιας Ἐφορείας.

7. *IG II² 1604*, στ. 28· βλ. Traill, *PAA s.v.* Ἀρχέδημος (no. 209060).

8. *Agora XIX L6*, στ. 10· βλ. Traill, *PAA s.v.* Ἀρχέδημος (no. 209065) καὶ N. Papazarkadas, *Sacred and Public Land in Ancient Athens* (Oxford Classical Monographs), Oxford 2011, passim καὶ ἰδ. 303, no. 14, ὅπου προσκομίζονται ἱκανὰ στοιχεῖα ὅτι οἱ ἐμπλεκόμενοι σὲ μισθώσεις γαιῶν ὑπὸ τὴν δικαιοδοσία τοῦ κράτους, τῶν ἐγγυητῶν συμπεριλαμβανομένων, ἀνήκαν κατὰ τεκμήριο σὲ ὑψηλὰ στρώματα τῆς ἀθηναϊκῆς κοινωνίας.

9. Γιὰ τὴν οἰκογένεια βλ. J. K. Davies, *Athenian Propertied Families, 600-300 B.C.*, Oxford 1971, 69, no. 2321.

10. Ἀκολουθῶ τὴ γνώμη τοῦ κορυφαίου μελετητῆ τῶν ἀττικῶν δήμων καὶ φυλῶν J. S. Traill, *Demos and Trittys. Epigraphical and Topographical Studies in the Organization of Attica*, Toronto 1986, 138. Ὁ G. Alföldy, *Der attische Synoikismos und die Entstehung des athenischen Adels*, *Revue belge de philologie et d'histoire* 47 (1969) 36, no. 51, πρότεινε τὴν τοποθέτηση τοῦ δήμου στὰ ΒΔ τῆς Ἐλευσίνας, στὶς παραφῆς τοῦ Ἐλευσινίου Πεδίου, χωρὶς ὥστόσο νὰ προσκομίσει κάποιο ἀπὸ στοιχεῖο. Ὁ S. D. Lambert, *Two Notes on Attic "Leges Sacrae"*, *ZPE* 130 (2000) 74, σημ. 26, ἔχει προτείνει διστακτικῶς τὴν τοποθέτηση τῶν Αὐριδῶν στὴν περιοχὴ τῶν Ἐλευθερῶν. Ὁ φίλος Sylvian Fachard, ποῦ χάριη στὸ ἐν ἐξελίξει ἐπιστημονικὸ του πρόγραμμα στὸ Μάζι ἔχει ἄρτια γνώση τῆς περιοχῆς τῶν Ἐλευθερῶν, μὲ πληροφορεῖ (per epistulam) ὅτι ἡ πρόταση τοῦ Lambert μᾶλλον καταρρίπτεται ἀπὸ τὰ ἀρχαιολογικὰ δεδομένα. Στὴν τελικὴ δημοσίευση τῆς ἔρευνάς του ὁ Fachard θὰ προτείνει μὲ μεγάλη ἐπιφύλαξη ὅτι ὁ δῆμος τῶν Αὐριδῶν θὰ μπορούσε νὰ τοποθετηθεῖ στὴν ρεματιὰ τῆς Λούτσας στοὺς πρόποδες τοῦ Τριζέρατου στὴ δυτικὴ Ἀττικὴ. Τὸν εὐχαριστῶ πολὺ γιὰ τὶς σχετικὲς πληροφορίες.

11. Κατὰ τὴν Μ. Πετριτάκη, ὁ.π. (σημ. 1), ἡ ἐπιγραφή βρέθηκε «σε ἔκταση τοῦ ΚΕΤΕ, ενοικιασθεῖσα ἀπὸ εργολάβο γιὰ προσωρινὴ ἀπόθεση τῶν προϊόντων τῶν διενεργούμενων ἀπὸ αὐτὸν ἐσκαφῶν».

Ἄς σημειωθεί ὅτι ἡ περιοχὴ πέριξ τοῦ νεκροταφείου Σχιστοῦ δὲν ἔχει ταυτιστεῖ ἕως σήμερα μὲ κάποιον δῆμον. Στὰ βορειοανατολικά, στὶς νότιες παρυφῆς τοῦ ὄρους Αἰγάλεω, τοποθετεῖται ὁ δῆμος τοῦ Κορυδαλλοῦ (στὴν περιοχὴ τοῦ ὁμώνυμου σύγχρονου δήμου), ἐνῶ ἀνατολικά-νοτιοανατολικά, στὸ σημερινὸ Κερασίσι, βρισκόταν ὁ δῆμος τῶν Θυμαϊταδῶν. Καὶ οἱ δύο αὐτοὶ δῆμοι ἀνήκαν στὴν Ἴπποθωντίδα φυλὴ, ὅπως ἄλλωστε καὶ οἱ Αὐρίδαι. Ἡ προτεινόμενη τοποθέτηση τοῦ δήμου τῶν Αὐριδῶν στὴν περιοχὴ τοῦ Σχιστοῦ δημιουργεῖ μάλιστα μία γεωγραφικῶς συμπαγῆ περιοχὴ δήμων τῆς Ἴπποθωντίδος ποὺ θὰ ἐκτεινόταν ἀπὸ τὸν Πειραιᾶ σὲ βορειοδυτικὴ κατεύθυνση ἕως τὴν Ἐλευσίνα. Τέλος τὸ ὄνομα τοῦ δήμου προέρχεται πιθανῶς ἀπὸ τὸ οὐσιαστικὸ *αὔρα*, τὸ ὁποῖο ἀπὸ τὴν ἀρχαιότητα ἕως σήμερα δηλώνει κυρίως αὐτὸ ποὺ ἀποκαλοῦμε καὶ θαλασσινὸ ἀεράκι.¹² Εἶναι καὶ τοῦτο ταπεινὴ ἔνδειξη ὑπὲρ τῆς τοποθετήσεως τῶν Αὐριδῶν στὴν παραλιακὴ περιοχὴ τοῦ Περάματος, στὰ ἀνατολικά τοῦ στενοῦ τῆς Σαλαμίνας. Ἐπαναλαμβάνω, ὅτι λόγω τῆς ἔλλειψης ἰκανῶν, ποιοτικῶς καὶ ποσοτικῶς, στοιχείων ἢ ὡς ἄνω τοπογραφικὴ πρόταση ἀποτελεῖ ἀπλὴ ὑπόθεση ἐργασίας ποὺ δύναται νὰ ἐπιβεβαιωθεῖ ἢ ἀπορριφθεῖ μόνον ἐπὶ τῇ βάσει μελλοντικῶν εὐρημάτων.

The *oikos* of the trierarch Archedemos and the deme of Auridai:

Notes on a new Attic funerary monument

(Summary)

In 2007, a very tall funerary stele with a palmette and two rosettes in relief was discovered near the cemetery of Schistos, within the confines of the modern municipality of Perama. The inscribed stele was published in the *Archaiologikon Deltion* of 2009 by Mrs. Petritaki, who did not put forward any prosopographical identifications. Upon restoring the demotic of the two deceased as [A]ὐρίδης, I tentatively submit that the stele commemorated two members of an Athenian propertied family of the 4th cent. B.C. and that the first deceased, Archedemos son of Archippos of Auridai, should be identified as the trierarch Archedemos of *IG II² 1609*. Besides I suggest, very hesitantly, that the new stele can be used to place the tiny deme of Auridai, whose location has been hitherto unknown, in the area of Perama, across Salamis. My tentative identification tallies well with the extant scholarly consensus that Auridai belonged to the coastal *trittys* of the tribe Hippothontis and receives further corroboration from the etymological connection of the deme's name with the noun *αὔρα* (sea breeze).

12. Ἄς σημειωθεί ὅτι ἡ προαναφερθεῖσα τοποθέτηση τῶν Αὐριδῶν στὶς Ἐλευθερὲς ἀπὸ τὸν Lambert, ὅ.π. (σημ. 10), στηρίζεται ἐν πολλοῖς στὸν ἐτυμολογικὸ αὐτὸ συσχετισμὸ: "... Auridai might perhaps be sought in the (suitably *breezy*) area of Eleutherai."